

СИТУАЦІЙНЕ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ

М.Г. Колодяжний, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України

Постановка проблеми. Сучасний стан злочинності в Україні характеризується її реальним збільшенням останніми роками. Хоча офіційні статистичні дані вказують на «стабільність» і навіть певне «зменшення» загального рівня злочинності (529 тис. злочинів у 2014 р. проти 487 тис. – у 2018 р.), проте вони суперечать законам статистики, не сумісні з соціологічними закономірностями й не узгоджуються зі станом соціально-економічного розвитку держави. Адже в Україні 60% населення (за методологією ООН) перебуває за межею бідності. Про це свідчить і зростання протягом 2014–2017 рр. злочинів проти власності (+7,9%) й крадіжок (+15,2%), як найбільш поширених корисливих злочинів. Указані злочини обґрунтовано вважаються науковцями своєрідними індикаторами посилення криміногенності у державі.

Незважаючи на намагання реформування Національної поліції України, як головного суб'єкта запобігання злочинності, її діяльність є недостатньо ефективною. У роботі органів внутрішніх справ простежується певна статичність, що виявляється у неспроможності надати вчасну й адекватну відповідь на структурні зміни злочинності. Наразі поліція традиційно реагує на злочинні прояви. Профілактиці злочинності та правопорушенням здебільшого відводиться другорядна роль. При цьому у діяльності Національної поліції про-

стежуються й інші недоліки: зменшення в українців довіри до неї; поширеність корупції та інших службових зловживань; нав'язування керівництвом кількісних показників при оцінці діяльності підлеглих; недостатня взаємодія з громадськими організаціями правоохоронної спрямованості й окремими громадянами тощо.

Перелічені та інші обставини свідчать про необхідність зміни існуючої моделі запобігання злочинності в Україні. Це пропонується здійснити, окрім іншого, шляхом звернення уваги на відносно нові напрями профілактики злочинності, які вже десятиліттями успішно реалізуються у західних країнах світу. Йдеться про ситуаційне запобігання злочинності, яке малодосліджене у вітчизняній кримінології й лише фрагментарно застосовується у правоохоронній діяльності нашої країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти ситуаційного запобігання злочинності досліджували переважно західні кримінологи, такі як: Т. Беннетт, Р. Вортлі, Д. Гарленд, Д. Гіллінг, Е. Дафф, Р. Кларк, Д. Корніш, Р. Спаркс, М. Тонрі, А. Уейкфілд, Д. Феррінгтон, Е. Хірш, Р. Хомель, Дж. Шапланд, К. Шерінг та ін.

Метою статті є визначення сутності й особливостей ситуаційного запобігання злочинності.

Виклад основного матеріалу. Фундатором ситуаційного запобігання злочинності (Situational Crime Prevention – SCP) вважається британський учений Р. Кларк. Він запропонував зазначену концепцію протидії злочинності на початку 80-х рр. XX ст. Її напрями і заходи спрямовані на зменшення можливостей учинення злочинів і підвищення ризику зайняття злочинною діяльністю [1; 2]. Практичний досвід роботи Р. Кларка у поліції Лондона, розуміння ним проблем, що виникають у правоохоронних органів при запобіганні злочинності, посприяв практичності запропонованої концепції й можливості її запровадження у діяльності поліції.

Ситуаційне запобігання злочинності засновується на кількох кримінологічних теоріях:

– теорії раціонального вибору, яка вказує, що злочинці під час учинення злочину зважують різноманітні ризики (затримання «на гарячому», очевидність злочинних дій);

– теорії рутинної діяльності – злочин учиняється за збігом відповідних обставин у виді перебування злочинця й жертви в один і той самий час й в одному місці. Тому присутність сторонньої особи на місці потенційного злочину може мати для злочинця стримуючий характер;

– теорії способу життя, що обґрунтовує зв'язок стилю життя, способів проведення дозвілля з віктимізацією особи.

На відміну від багатьох теорій запобігання злочинності, які свою увагу зосереджують на конкретній особі, теорія ситуаційного запобігання наголошує на криміногенності територій, абстрагуючись від потенційного злочинця чи жертви. Тому SCP (Situational Crime Prevention) можна назвати практичним підходом запобігання злочинності. Адже в основі ситуаційного запобігання злочинності лежить теорія раціонального вибору. Вона обґрунтовує, що злочинець, як правило, учиняє злочин лише тоді, коли ризики для нього будуть мінімальними або коли перспективний злочинний дохід значно перевищуватиме наявні ризики [3].

Існує також думка, що злочин завжди є результатом специфічного «трикутника», сторонами якого є злочинець, жертва злочину й відсутність своєрідного захисника (опікуна) у момент кримінального посягання. Останнім може бути людина (очевидець, поліцейський) або предмет матеріального світу, що ускладнює вчинення злочину. Життя показує, що нерідко «захисниками» як елементами механізму вчинення злочину є поліцейські патрулі, охоронники, схеми спостереження за сусідами, надійні запірні пристрої на дверях, огорожі, освітлення, системи сигналізації, друзі потенційних потерпілих, системи відеонагляду тощо. І чим ближчими один до одного стають умовні сторони трикутника у виді ймовірного злочинця, привабливої «мішені» (жертви, його майна) й відсутності захисника (опікуна), тим більшими є шанси настання злочинного результату [4]. Так спрощено виглядає схема вчинення великої кількості злочинів, на яку можна впливати різноманітними засобами ситуаційного запобігання злочинності.

Багатьма західними кримінологами ситуаційне запобігання злочинності пов'язується зі зменшенням фізичних можливостей учи-

нення злочинів, зміною зовнішнього середовища й посиленням ризикованості злочинної діяльності [5]. Однак найбільш докладний і вдалий аналіз напрямів ситуаційного запобігання злочинності надав саме Р. Кларк. Він запропонував п'ять його складових, кожна з яких включає п'ять відповідних заходів, а саме:

1. *Створення умов для ускладнення вчинення злочину.* Велика частка злочинів мають ситуаційний характер. І особи, виношуючи злочинну мотивацію за збігу криміногенних обставин, можуть здійснити кримінальне посягання. Ускладнення вчинення злочинів може здійснюватись у такий спосіб: а) зміцнення «мішені» (обмеження доступу до предмета посягання); б) контроль доступу; в) додаткова перевірка осіб на виході з магазинів та інших закладів; г) створення альтернативи антисоціальній поведінці; д) обмеження обігу зброї й спеціального обладнання.

2. *Збільшення ризиків учинення злочину.* Практика показує, що у разі розуміння злочинцем великої ймовірності бути затриманим під час учинення злочину, останній у більшості випадків вчиняється не буде. Вказаний напрям ситуаційного запобігання включає таке: а) посилення опіки; б) сприяння природному спостереженню; в) скорочення анонімності; г) використання допоміжного персоналу; д) посилення формального спостереження.

3. *Зниження вигідності вчинення злочину* робить його недоцільним. Це досягається завдяки низці методів: а) укриття предметів посягання; б) видалення злочинної «мішені»; в) маркування майна; г) заважання обігу викрадених речей; д) виключення вигідності злочинного посягання.

4. *Скорочення провокацій.* Різноманітні провокації можуть виражатися у недоліках роботи муніципалітетів, комунальних служб і поліцейських підрозділів. Із метою їх недопущення рекомендується: а) мінімізувати розчарованість і стрес громадян; б) відвернення спорів; в) скорочення емоційного збудження; г) нейтралізація негативного тиску однолітків; д) відмова від наслідування (напряму, що тісно пов'язаний із теорією «розбитих вікон»).

5. *Недопущення поширеної практики виправдань.* Чимало злочинців зазначають на досудовому розслідуванні та у суді, що вони

не знали про протиправність вчинених дій, виправдовуючи себе у такий спосіб. Тому органи влади мають попереджати громадян про заборону певних дій у громадських місцях шляхом: а) встановлення правил поведінки, що дисциплінують громадян; б) монтаж у забороняючих знаків і табличок; в) звернення до совісті громадян; г) сприяння у дотриманні людьми чистоти і громадського порядку; д) недопущення вживання наркотиків і зловживання алкоголем [6].

Різноманітні заходи ситуаційного запобігання злочинності доволі часто застосовуються на практиці у західних країнах (Великій Британії, США, Канаді, Австралії, багатьох країнах-членах ЄС). Зокрема, у межах напряму щодо ускладнення вчинення злочинів шляхом укріплення потенційної «мішені» у Великій Британії, починаючи з 80-х рр. ХХ ст., поширилася практика монтажу захисних екранів між продавцем і покупцем у магазинах, торгових центрах. Через кілька років запровадження таких підходів рівень грабежів скоротився аж на 40%.

Ще наприкінці 60-х рр. ХХ ст. у Великій Британії з метою недопущення крадіжок товарів із супермаркетів було застосовано метод електронного відстеження. Він полягає у наклеюванні на товар у непомітному місці електронного датчика, який, якщо його касир не розмагнітить у визначений спосіб на спеціальному обладнанні, приводить у дію сигналізацію. На сьогодні такі датчики називаються RFID-технологією (Radio Frequency IDentification – радіочастотна ідентифікація). Такі засоби ситуаційного запобігання злочинам, як відомо, широко застосовуються у багатьох країнах світу, включаючи й Україну.

Важливим компонентом ситуаційної профілактики злочинності є функціонування систем відеоспостереження. Завдяки їм значно підвищується цілеспрямований контроль органами поліції ситуації у громадських місцях. Наприклад, спеціальне кримінологічне дослідження, здійснене і профінансоване МВС Великої Британії, показало, що розширення мережі камер відеоспостереження дозволяє зменшити кількість крадіжок з автомобілів, а також угонів автотранспорту на 41% [4, с. 20, 21]. Як відомо, системи сучасного ві-

деоспостереження із застосуванням технологій штучного інтелекту у багатьох країнах світу є частиною програм «Безпечне місто» (Safe City) і «Розумне місто» (Smart City).

Ураховуючи широкі профілактичні можливості ситуаційного запобігання злочинності, можна виділити перспективні напрями його упровадження у правотворчій і правозастосовній діяльності в Україні:

– для ускладнення вчинення різних злочинів, особливо які поєднані зі зберіганням і застосуванням вогнепальної зброї й вибухових речовин, рекомендується: не допустити прийняття Закону України «Про зброю», проект якого вже кілька років перебуває у відповідному комітеті Верховної Ради України, оскільки прийняття вказаного Закону лише зумовить збільшення кількості злочинів, поєднаних із застосуванням зброї; ускладнити процедуру офіційного придбання зброї шляхом додаткової перевірки професійного статусу майбутніх покупців;

– для ускладнення вчинення хуліганств, актів вандалізму з боку футбольних уболівальників слід посилити взаємодію із ватажками футбольних ультрас з метою недопущення з їх боку незаконної поведінки до, під час та після матчів; покращити охорону і постійний супровід поліцією фанатів інших команд;

– з метою збільшення ризикованості злочинної діяльності: проводити роз'яснювальні заходи віктимологічної профілактики щодо недопустимості переміщення громадянам, у першу чергу неповнолітнім, жінкам, особам похилого віку, наодинці у громадських місцях у вечірні й нічні години; організувати роботу консьєржів у під'їздах багатоквартирних будинків; посилювати формальне спостереження шляхом поширення практики встановлення органами місцевого самоврядування, поліцією або громадянами за власні кошти камер відеоспостереження у під'їздах будинків;

– для зниження вигідності злочинної поведінки: здійснювати органами поліції агітаційну роботу серед громадян про недопустимість залишення коштовних речей у салоні автомобіля, а також про небезпечність перебування жінок із ювелірними прикрасами

у нелюдних місцях; формувати в Україні модель безготівкової економіки, що передбачає відмову від розрахунку громадянами готівкою за придбані товари; посилювати поліцією роботу щодо оперативного відпрацювання тіньового ринку викрадених речей;

– щодо скорочення провокацій: покращувати освітлення на вулицях українських міст; налагоджувати роботу громадського транспорту, особливо у містах у часи пік, для мінімізації можливих міжособистісних конфліктів; забороняти роботу МАФів біля навчальних закладів, де реалізуються алкогольні напої;

– з метою блокування поширеної так званої виправдовувальної психології громадян варто повсюдно розміщати у громадських місцях інформаційні табло, об'яви, де нагадується про заборону вживання спиртних напоїв, паління у громадських місцях, проявів дрібного хуліганства, порушень пішоходами правил дорожнього руху й конкретизується розмір стягнення у разі таких правопорушень.

Висновки:

1) ситуаційне запобігання злочинності є основою сучасної профілактики злочинності багатьох західних країн світу;

2) указаний напрям – окрема складова стратегії зменшення можливостей учинення злочинів, що тісно пов'язана зі стратегією «community policing» (громадська поліцейська діяльність) [7; 8];

3) сутність ситуаційного запобігання злочинності полягає у діяльності поліції, органів місцевого самоврядування, окремих громадян, спрямованої переважно на ускладнення вчинення злочинів, збільшення ризикованості й вигідності злочинної поведінки;

4) особливостями ситуаційного запобігання злочинності є: а) некаральний (профілактичний) характер; б) абстрагування від можливих злочинців і зосередження на потенційних місцях учинення різних злочинів, які внаслідок певних обставин є «зручними» для кримінального посягання; в) суб'єктами реалізації є органи поліції, інші органи державної влади і місцевого самоврядування, громадські формування правоохоронної спрямованості, окремі громадяни, підприємці, юридичні особи сфери торгівлі й надання послуг; г) висока ефективність, що досягається, з одного боку, комплексним підходом у здійсненні різних за характером запобіжних заходів, а з дру-

гого – залученням до їх реалізації великої кількості державних і недержавних суб'єктів; д) відносно швидке настання запобіжного ефекту, особливо порівняно із загальносоціальним запобіганням злочинності, позитивні результати якого є більш відстроченими у часі; е) передбачення активної участі громадськості у здійсненні різноманітних заходів; є) можливість заощадження бюджетних коштів через залучення недержавних джерел фінансування; ж) пов'язаність з іншими напрямками стратегії зменшення можливостей учинення злочинів;

5) ситуаційне запобігання злочинності потребує подальшого кримінологічного пізнання на предмет дослідження його антикримінотичних можливостей та застосування у практичній діяльності правоохоронних органів в Україні.

Перелік літератури

1. Clarke R. V. «Situational» crime prevention: Theory and practice. *British Journal of Criminology*. 1980. Vol. 20, №. 2. P. 136–147.
2. Clarke R. V. Situational Crime Prevention. In *Building a safer society: Strategic approaches to crime prevention. Crime and Justice*. 1995. Vol. 19. P. 91–150.
3. Clarke R. V. Situational Crime Prevention: Its Theoretical Basis and Practical Scope. *Crime and Justice: An Annual Review of Research*. 1983. Vol. 4. P. 225–256.
4. Crime reduction through situational crime prevention: A study in the United Kingdom. Leicester: Department of Criminology. 2003. 94 p.
5. Gilling D. Crime Prevention: Theory, Policy And Practice. London: Routledge. 1997. 240 p.
6. Cornish D. B., Clarke R. V. Opportunities, Precipitators and Criminal Decisions: A Reply to Wortley's Critique of Situational Crime Prevention. *Crime Prevention Studies*. 2003. Vol. 16. P. 41–96.
7. Колодяжний М. Г. Сучасний зарубіжний досвід громадського впливу на злочинність: монографія / за ред. В. В. Голіни. Харків: Право, 2017. 252 с.
8. Громадськість у запобіганні і протидії злочинності: вітчизняний та міжнародний досвід: монографія / В. В. Голіна, М. Г. Колодяжний, С. С. Шрамко та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни, М. Г. Колодяжного. Харків: Право, 2017. 284 с.

Транслітерація переліку літератури

1. Clarke, R. V. (1980). «Situational» crime prevention: Theory and practice. *British Journal of Criminology*, Vol. 20, 2, 136–147.
2. Clarke, R. V. (1995). Situational Crime Prevention. In *Building a safer society: Strategic approaches to crime prevention. Crime and Justice*, Vol. 19, 91–150.
3. Clarke, R. V. (1983). Situational Crime Prevention: Its Theoretical Basis and Practical Scope. *Crime and Justice: An Annual Review of Research*, Vol. 4, 225–256.
4. Crime reduction through situational crime prevention: *A study in the United Kingdom*. (2003). Leicester: Department of Criminology.
5. Gilling, D. (1997). *Crime Prevention: Theory, Policy And Practice*. London: Routledge.
6. Cornish, D. B., Clarke R. V. (2003). Opportunities, Precipitators and Criminal Decisions: A Reply to Wortley's Critique of Situational Crime Prevention. *Crime Prevention Studies*, Vol. 16, 41–96.
7. Kolodiazhnyi, M. H. (2017). *Suchasnyi zarubizhnyi dosvid hromadskoho vplyvu na zlochynnist: monohrafiia; za red. V. V. Holiny. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian]*.
8. Holina, V. V., Kolodiazhnyi, M. H., Shramko, S. S. (2017). *Hromadskist u zapobihanni i protydii zlochynnosti: vitchyzniani ta mizhnarodnyi dosvid. Holina, V. V., Kolodiazhnyi, M. H. (Eds.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian]*.

Колодяжний М. Г. Ситуаційне запобігання злочинності

У статті на підставі ознайомлення із зарубіжною літературою, вивчення сучасного досвіду низки західних країн щодо профілактики злочинності аналізується один із напрямів стратегії зменшення можливостей учинення злочинів у виді ситуаційного запобігання. Вказуються західні вчені, доробок яких дозволив сформулювати теорію ситуаційного запобігання злочинності. Перелічено теорії, що складають основу вказаного напрямку обмеження злочинності. Висвітлено магистральні складові ситуаційного запобігання, якими є: ускладнення вчинення злочину; збільшення ризикованості злочинної діяльності; зниження вигідності злочинної поведінки; скорочення провокацій; недопущення практики виправдань. Наведені конкретні приклади застосування заходів ситуаційного запобігання злочинності у західних державах із зазначенням показників їх ефективності. Пропонуються відповідні пропозиції і рекомендації щодо упровадження досвіду інших країн із ситуаційного запобігання злочинності у правотворчій і правозастосовній діяльності в Україні. Виділено низку особливостей указаного різновиду стратегії

зменшення можливостей учинення злочинів. Вони стосуються суб'єктів, об'єктів запобіжного впливу, результативності, форм та інших параметрів ситуаційного запобігання. Наголошується, що ситуаційне запобігання має становити основу нової моделі правоохоронної діяльності в Україні.

Ключові слова: запобігання злочинності, профілактика злочинності, ситуаційне запобігання, стратегія зменшення можливостей для учинення злочинів.

Колодяжний М. Г. Ситуационное предупреждение преступности

В статье на основании ознакомления с зарубежной литературой, изучения современного опыта ряда стран относительно профилактики преступности анализируется одно из направлений стратегии уменьшения возможностей совершения преступлений в виде ситуационного предупреждения. Указываются западные ученые, наработки которых позволили сформировать теорию ситуационного предупреждения преступности. Перечислены теории, составляющие основу указанного направления ограничения преступности. Освещены магистральные составляющие ситуационного предупреждения, которыми являются: усложнение совершения преступления; увеличение рискованности преступной деятельности; снижение выгоды преступного поведения; сокращение провокаций; недопущение практики оправданий. Приведены конкретные примеры применения мер ситуационного предупреждения преступности в западных государствах с указанием показателей их эффективности. Предлагаются соответствующие предложения и рекомендации относительно внедрения опыта других стран по ситуационному предупреждению преступности в правотворческой и правоприменительной деятельности в Украине. Выделен ряд особенностей указанного вида стратегии уменьшения возможностей совершения преступлений. Они касаются субъектов, объектов предупредительного воздействия, результативности, форм и иных параметров ситуационного предупреждения. Отмечается, что ситуационное предупреждение должно составлять основу новой модели правоохранительной деятельности в Украине.

Ключевые слова: предупреждение преступности, профилактика преступности, ситуационное предупреждение, стратегия уменьшения возможностей для совершения преступлений.

Kolodiazhnyi M. G. Situational crime prevention

Based on the familiarization with foreign literature, study of the modern experience of a number of Western countries on crime prevention, the article analyzes one of the directions of a crimes reducing strategy in the form of situation-centered prevention. There are references to Western scholars, whose works helped to create the theory of situation-centered crime prevention. The article contains basic theories of this direction of crime reduction. There have been highlighted the key components of situation-centered prevention, namely: complication of crime commitment; increasing the riskiness of criminal activity; reduction of the advantages of criminal behavior; provocations reduction; avoidance of the practice of discharge. There have been given special examples and effectiveness of the use of situation-centered crime prevention measures

in Western countries. There have been provided offers and recommendations on the introduction of experience of other countries on situation-centered crime prevention in law-making and law-enforcement activity in Ukraine. There have been found features of the abovementioned type of crimes reducing strategy. They are associated with subjects, objects of preventive influence, effectiveness, forms and other peculiarities of situation-centered prevention. It has been noted that situation-centered prevention should be the foundation of a new model of law-enforcement practice in Ukraine.

Key words: *crime prevention, crime prophylaxis, situational prevention, crimes reducing strategy.*

Рекомендовано до опублікування на засіданні відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 2 від 13.02.2019 р.)